

Едуард Мартинюк, к. філос. н.

Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова, Україна

Олена Никитченко, к. філос. н.

Національний університет «Одеська юридична академія», Україна

ВЕЛЬТИЗАЦІЯ ЯК КОНВЕРГЕНТНИЙ ПРОЦЕС СУЧАСНОГО РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ

Eduard Martyniuk, PhD in Philosophy

Odesa I.I. Mechnikov National University, Ukraine

Olena Nykytchenko, PhD in Philosophy

National University "Odesa Law Academy", Ukraine

THE VELTIZATION AS CONVERGENT PROCESS OF MODERN RELIGIOUS LIFE

This paper seeks to understand the «veltization» as one of the convergent processes in modern religious life, which is characterized as intention of believers from different denominations to create one unified religion.

The context of the article describes trends in the religious life of modern society, which we call convergent process. Today “convergence” as a concept is used in all its lexical senses (first and foremost as “the same”, “rapprochement”, “confluence”) and can be applicable for description and classification of all processes formed or found as a new actual phenomenon in the religious life in the second half of a XX century.

It is possible to issue the “convergences processes” in modern understanding of this concept as inherent more than in one of religions and those that testify to the tendencies of rapprochement of social, doctrinal and institutional positions between two or many religions.

Key words: veltization, unification, religion.

Ця стаття одна з низки публікацій, що містять в собі характеристику головних тенденцій у розвитку сучасного релігійного життя, для виокремлення яких ми користуємося концептом «конвергентні процеси». Цей термін, нагадаємо, уперше було вжито у працях дослідників науково-дослідницького центру «Компаративістських досліджень релігії» філософського факультету Одеського Національного університету імені І.І.Мечникова¹.

«Конвергентними процесами» у сучасному розумінні цього терміну можна визначати як ті, що притаманні більш ніж однієї релігії, так і ті, що свідчать про тенденції зближення соціальних, доктринальних і організаційних позицій між двома, чи багатьма релігіями.

Треба ще раз зауважити, що все, що відомо про наявність загального (узагальненого) в релігії, те, що дозволяє дослідникові аргументувати, що йдеться саме про релігійні явища, продовжує констатуватись та дискутуватись і в наш час.

У статті характеризується лише вельтизація, але сам цей процес корегує з усіма іншими, що сформувались в означений період часу, чи найбільш актуалізувались за останні десятки років. Це перш за все: актуалізація есхатології, актуалізація соціальних концепцій, американізація, інклюзівізм, віртуалізація, глобалізація, діалог, екуменічний рух, егосинтонізація, екзотерізація, консюмерізм, модернізм і постмодернізм, нові релігії, паксізація, приватизація, сучасний релігійній плюралізм, раціоналізація культових дій, ревівалізм, секуляризація, синкретизм, сцієнтизм, уніфікація екстеріоризації, толерантність, фемінізація, фундаменталізм, харизматизація.

Термін «Вельтизація» (від нім. *die Welt* – світ) вперше було запропоновано широкому загалу

¹ Див. наприклад: Мартинюк, Е., Никитченко, О. (2012). Конвергентні та дивергентні процеси в релігійному житті світу та України. Мартинюк, Е.І. (гол. ред.), Івакін, О.А., Кравченко, В.А. та ін. *Конвергентні та дивергентні процеси в релігійному житті світу та України, вип. 10*. Одеса: ФОП «Фрідман О.С.».

релігієзнавців у 2002 року. Його зміст: «Конвергентний процес релігійного життя другої половини ХХ століття, який характеризує прагнення представників різних релігій до створення всесвітньої організації, яка б об'єднала всі релігійні традиції на ґрунті подолання історично існуючої відчуженості»¹.

Зараз вже, безумовно, цей зміст можна поширити на сучасне релігійне життя, що ми і збираємося зробити у цій статі. Але, перш за все, нагадаємо про нагальну, суто теоретичну, хоча й не позбавлену практичного значення, потребу в виникненні цього поняття.

В умовах сучасного акселераційного суспільного розвитку у світі, що глобалізується, набуває чинності і такий процес що, хоч і мав коріння ще у сиву давнину і перетинається з усіма іншими конвергентними процесами сучасного релігійного життя, однак ж й досі не набув термінологічної ясності – а саме: бажання, прагнення, потяг вірних різних релігійних деномінацій, духовних практик та віруючих за межами релігійних напрямків і деяких не віруючих, до поєднання в якусь одну організацію переважно релігійну, чи таку, до лав якої мали б змогу приєднатись усі бажуючі, незалежно від їх ставлення до релігії взагалі, чи до членства у будь-якій конкретній релігійній традиції, чи новітніх релігійних утворень.

І оце одне й саме явище може характеризуватись, наприклад, як одне з поширених понять «релігійний синкретизм»: «В новітній час з'явилося множина синкретичних релігій – наприклад, Віра Бахаї, Церква Єднання, Нью-Ейдж - (всього 20 – авт.)»².

В релігієзнавстві до релігійно-філософського синкретизму також зараховують містичні, окультистичні, спіритуалістичні та інші концепції, які відрізняються від традиційних релігійних напрямків.

Для даних концепцій характерним є поєднання елементів різних релігій, поряд з ненауковими та науковими знаннями, наприклад: теософія, антропософія, Агні-йога.

На основі синкретичних релігійно-філософських вчень можуть виникати релігійні рухи, ось на ґрунті теософії Блаватської виникло більш ніж 100 езотеричних релігійних рухів³.

Та сама Вікіпедія визнає, що «Суперекumenізм» (релігійний плюралізм) -(ще дві назви для того ж самого феномену – автори) – релігійний рух, що має потяг до уніфікації не лише християнських конфесій (екumenізм, але й світових релігій в ім'я так званого діалогу релігій»⁴

Відповідно зі суперекumenістичною позицією, усі релігії позитивні і є шляхом людини до Бог(ів) чи до Вищої Істини. Бог(и) виражають себе у різноманітності: світові релігії позитивні у тому, що є носіями загальнолюдських цінностей. Релігій багато – Бог(и) єдині «немає релігії вище чи нижче, усі релігії рівні і сприяють духовному зростанню своїх послідовників. Таким чином, суперекumenізм – це релігійний плюралізм. Суперекumenізм закликає відкинути фанатизм, нетерпимість, обмеженість, релігійну пихатість, розподіл людей на християн, мусульман, буддистів, індуїстів, євреїв і т. ін.»⁵ В якості прикладу наводиться: «Всесвітній конгрес релігій у Чикаго, що його організували та здійснили теософи в 1893 році, де від індуїзму виступав індійський релігійний діяч Вивекананда».⁶ До цієї події, що пов'язана з діяльністю та метою постановня Парламенту світових релігій, ми ще повернемося.

У книжці Л.М. Семашко «Тетрасоціологія: відповіді на виклики» В розділі «Тетрасоціологія: гіпотеза плюротейзму як толерантності і об'єднання релігій ХХ століття» написано, що сучасний світ об'єднується процесами глобалізації, залишаючись плюралістичним та зберігаючи самобутність в регіонах, й проте, що аналогічний процес охоплює релігії ХХІ століття»⁷ Автор вважає що: Тетрасоціологія висуває гіпотезу ПЛЮРОТЕЇЗМУ, як можливого шляху об'єднання релігій на ґрунті єдності, в першу чергу, чотирьох світових релігій за посередництвом і на ґрунті віри Бахаї.

¹ Мартинюк, Е. (2002). Конвергентні процеси у релігійному житті другої половини ХХ століття. *Наука і релігія: Проблеми діалогу*. Одеса: АО „БАХВА”, 43-48.

² Религиозный синкретизм. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Религиозный_синкретизм>. (2016, червень, 03).

³ Религиозный синкретизм. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Религиозный_синкретизм>. (2016, червень, 03)..

⁴ Суперекumenізм. <ru.wikipedia.org/wiki/Суперекumenізм> (2016, червень, 03).

⁵ Суперекumenізм. <ru.wikipedia.org/wiki/Суперекumenізм> (2016, червень, 03).

⁶ Суперекumenізм. <ru.wikipedia.org/wiki/Суперекumenізм> (2016, червень, 03).

⁷ Семашко, Л.М. (2002). Тетрасоціологія: ответы на вызовы переход плюрализма от теории к технологии, от расизма к сопротивлению, от постмодернизма к постплюрализму. <http://www.peacefromharmony.org/?cat=ru_c&key=238/> (2016, червень, 03).

Вона (Тетрасоціологія – авт.) розглядає релігії як РІЗНІ, УНІКАЛЬНІ ЛИКИ ЄДИНОГО БОГА, що створюються у різних культурних пріоритетах єдиного соціального простіру-часу. ПЛЮРОТЕЇЗМ – об'єднання багатьох богів у межах «парадигми єдності» релігій, що була виявленою У. Шефером (1996) у вірі Бахаї¹. Сформульовані 8 принципів ПЮРОТЕЇЗМУ, в яких підкреслюється рівність усіх релігій, можливість їх об'єднання, підкреслюється, що усі деномінації, що обумовленні різною культурою та соціальністю мають невід'ємне право на збереження самобутності в будь-якому об'єднанні за принципом доповнювальності релігій П.Тіліха й відповідно зі екуменістичною теологією².

Наразі нагадаємо соціальні принципи Бахаї, які впливають з основи їх релігії: «...наступні 12 «принципів» часто називають суттю релігії Бахаї. Їх взято з копій промов, з якими виступав Абдул-Бага під час свого турне Європою та Північною Америкою в 1912 р. Список неавторитетний та існує в різних варіантах: 1) Єдність бога; 2) Єдність релігії; 3) Єдність людства; 4) Рівність статей; 5) Усунення всіх форм упередженості; 6) Світовий мир; 7) Гармонія релігії і науки; 8) Незалежний пошук істини; 9) Потреба в загальній обов'язковій освіті; 10) Потреба у міжнародній допоміжній мові; 11) Покора до уряду та невтручання в політику; 12) Усунення крайнощів багатства і бідності.

Перші три елементи цього списку звичайно називаються Трьома Єдностями й утворюють основоположні засади релігії Багаї...»³.

Згаданий вище «принцип доповненості» П.Тіліха витлумачується як «ідея про «доповненість» католицтва... (до якого П.Тіліх) додає і англіканство та православ'я і протестантизм: перше краще зберегло «субстанцію християнства – святість суцього, ніж протестантизм свій принцип належного. Поєднання цих принципів шлях до так званої екуменічної теології»⁴. Ще одна характеристика бажання віруючого до єдності.

Можна навести, ще багато прикладів намірів до поєднання у різних напрямках сучасності. Ось вельми коротко як пише про це прихильниця відомого руху: «Вчення Рози Світу своїм завданням об'єднання воедино усіх християнських церков. 2. Вчення Рози Світу ставить своїм завданням поєднання усіх світових духовних вчень в союз чи унію»⁵.

До вже названих понять, які відображують оцей потяг до об'єднання релігій, можна ще додати «інклюзівізм». Зростання інклюзівізму (від лат. *inclusivo* – включати) – це один з конвергентних процесів релігійного життя другої половини ХХ ст., який характеризує зміну ставлення до іновірців в багатьох релігійних традиціях. Характерний приклад цього - це можливість бути присутніми на молитовних зборах всім бажаним, незалежно від відношення до тієї чи іншої релігії взагалі. Окрім того, наявність визнання за представниками інших релігій однакових шансів на спасіння чи взагалі визнання всіх релігій за щось одне, як те свідчать, зокрема, Бахаї⁶.

Окрім останнього, що виникнув лише у 80-ті роки всі наведені терміни і всі поняття, що використовуються, для визначення явища, що ми назвали «вельтізацію» свідчать, про понятійну плутанину, що на наш погляд викликає перепони на шляху пояснення у релігієзнавстві такого важливого для релігійного та, як бачимо і не тільки - потягу до об'єднання.

По-перше, всі ці терміни мають свій усталений зміст, який визначає в чомусь схожі явища, але й досить самостійні за своїми особливостями.

По-друге, їх живання нагадає спробу наповнити старі міха новим вином.

По-третє, описання змісту цих понять зводяться до одного і того ж явища. Усі різні, а йдеться

¹ Семашко, Л.М. (2002). Тетрасоціологія: ответы на вызовы переход плурализма от теории к технологии, от расизма к сопротивлению, от постмодернизма к постплурализму. <http://www.peacefromharmony.org/?cat=ru_c&key=238/> (2016, червень, 03).

² Семашко, Л.М. (2002). Тетрасоціологія: ответы на вызовы переход плурализма от теории к технологии, от расизма к сопротивлению, от постмодернизма к постплурализму. <http://www.peacefromharmony.org/?cat=ru_c&key=238/> (2016, червень, 03).

³ Бахаїзм. <<https://uk.wikipedia.org/wiki/Бахаїзм/>> (2016, червень, 03).

⁴ Див. наприклад, Константинова, Ф.В. *Философская энциклопедия: в 5 томах*. Москва: Советская энциклопедия.

<http://platonanet.org.ua/load/knigi_po_filosofii/slovari_ehnciklopedii/filosofskaja_ehnciklopedija_pod_red_f_v_konstantinova_tom_5/23-1-0-1293/> (2016, червень, 03).

⁵ Все религии едины. <[http://rozamira.ucoz.ru/publ/edinstvo/edinstvo/a/33-1-0-394/](http://rozamira.ucoz.ru/publ/edinstvo/edinstvo/vse_religii_ediny/5-1-0-6http://rozamira.ucoz.ru/publ/edinstvo/edinstvo/a/33-1-0-394/)> (2016, червень, 03).

⁶ Мартинюк, Е. (2002). Конвергентні процеси у релігійному житті другої половини ХХ століття. *Наука і релігія: Проблеми діалогу*. Одеса: АО „БАХВА”, 43.

про те саме. Отже, на наш погляд, окремі явища потребують окремих термінів, як і в будь-якій іншій сфері наукового пізнання.

Мабуть найбільш значущим проектом, який мав навести лад на шляху до всесвітнього об'єднання усіх людей в одній вірі був(а може ще і є) це парламент релігій світу, що відбувся в 1993 році у Чикаго, на якому було прийнято «Декларацію світового Етносу». Сучасний православний апологет В. Алексеев саме з цією подією, пов'язує прихід на захід думки про «релігійний синкретизм, маючи, як ми вже показали вище, намір розповісти саме про потяг до об'єднання в одне релігійне різноманіття світу»¹.

Він вважає, що: «поступове визнання рівності усіх релігій це свого роду процес зростання духовної ентропії, об'єктивний та неминучий, і, далі показує, що таке ставлення до релігійного різноманіття взагалі не було чимось абсолютно новим, наводить цитату з праці філософа О. Лосева «Естетика Відродження», який доводив, що гуманісти робили багато спроб спробам здійснити релігійний синтез: «Розмірковуючи про релігії, вони хотіли охопити рішуче всі її історичні форми. Доводилося, що і католик, і буддист, і магометанин, і древній китаєць і навіть всі язичники йдуть до Бога, хоча з зовнішньої сторони і різними шляхами, але, по суті своїй, це один і той ж, загальний і єдиний, релігійний шлях, який дано людині від природи»².

Справедливо вказуючи на подальший розвиток історичних подій та їх осмислення в історії західної думки: ідеї толерації інших релігій на державному рівні, до погляду на релігію як приватну справу особистості, що також призводить до висновку еквівалентності релігій, і переконання у тому що всі релігії тотожні за своєю суттю; та на вплив сучасної епістемологічної непевності у істини, яка, за Карлом Поппером призводить до підпорядкування на тлі глобалізації, змішування культур та руху пацифістів багато активістів якого вважають, що для розбудови тривалого миру необхідна синтетична релігія. Окрім Парламенту світових релігій, до якого ми ще повернемося, наводиться як приклад цього синкретизму чи синтезу релігій (не будемо зараз пояснювати саме ці поняття, бо вже вказували на «термінологічну плутанину», що виникла у сучасному сприйнятті вельтизації). Конгрес 1965 року присвячений 20 річниці ООН, на якому міжконфесіональний хор у 2000 голосів співав гімни усіх віросповідань³. Визначаються чотири етапи еволюції релігійного глобалізму на шляху до уніфікації релігій (останнє можемо додати як ще одне поняття, що часто вживається для позначенні вельтизації): 1. Ортодоксальне неприйняття, 2. Терпімо співіснування («поблажлива терпимість»), 3. Містична єдність (терпимість що визнає множину релігійних шляхів), 4. Історична єдність, відповідно з якою всі релігії сходинки одкровення яке прогресує⁴. Автор ототожнює вельтизацію з релігійним глобалізмом та діалогом. А рух за «збагачення християнства», що почав поширюватись ще в 60-ті роки, головним чином, серед католиків, називає духовною содомією і, як крайній приклад цього гріха, наводить діяльність Т.Мертон, посилаючись на статтю В. Шохіна «Диалог релігій: идеология и практика»⁵ далі він знову переказує зміст вищевказаної статті але ж в апологетичному (антивельтизційному), що ще раз засвідчує, як одні і ті самі факти, події можна витлумачувати в абсолютно різному за сенсом звучанням, але ми, посилаючись на принципи наукової об'єктивності не висловлюємося в дусі будь - якої конфесії, деномінації, бо, по-перше, можна навести багато фактів, суджень різного ставлення до єднання релігій у них самих, по-друге, того потребує прагнення наукової об'єктивності, до якої закликають науковців з часів Макса Вебера. Бо у цій статті згадується створений у 1921 році Рудольфом Отто «Релігійний союз людства», і у – 1928 році Міжнародна Рада Християн та Індуїстів, які проіснували не довго. Більшого успіху досягла організація «Храм взаємодопомоги» що була створена Джудіт Холлістер за підтримкою Далай Лами, папи Іоанна ХХХІІІ, Т.Мертон, Джавахарлала Неру та А.Швейцера (хоча в завданнях цього форуму, зауважимо, не входило бажання зробити одну релігію для усіх, хто мав для цього

¹ Алексеев, В. Колесо и крест. <<http://apologet.in.ua/apologetika/ehkumenizm-i-sinkretizm/sinkretizm/raboty-o-sinkretizme/1746-koleso-i-krest.html/>>.

² Алексеев, В. Колесо и крест. <<http://apologet.in.ua/apologetika/ehkumenizm-i-sinkretizm/sinkretizm/raboty-o-sinkretizme/1746-koleso-i-krest.html/>>.

³ Алексеев, В. Колесо и крест. <<http://apologet.in.ua/apologetika/ehkumenizm-i-sinkretizm/sinkretizm/raboty-o-sinkretizme/1746-koleso-i-krest.html/>>.

⁴ Алексеев, В. Колесо и крест. <<http://apologet.in.ua/apologetika/ehkumenizm-i-sinkretizm/sinkretizm/raboty-o-sinkretizme/1746-koleso-i-krest.html/>>.

⁵ Алексеев, В. Колесо и крест. <<http://apologet.in.ua/apologetika/ehkumenizm-i-sinkretizm/sinkretizm/raboty-o-sinkretizme/1746-koleso-i-krest.html/>>.

прагнення). Однак, він став одним з засновників Глобального Форуму Духовних та Парламентських лідерів. Наводячи аргументи прихильників можливості створення єдиної релігії він зводить усі їх судження до моделі «колеса», прибічників якої дискримінують традиційні релігії, та надає аргументи для захисту свого бачення цього процесу: «Християнство більш ніж унікальна релігія, тому ми не в змозі кинути нашу віру в плавильний тигель, де готується сплав різноманітних релігій»¹.

На сам кінець, повернемося до Парламенту Релігій світу 1993 року у діяльності якого приймали участь представники майже усіх відомих у сучасному світі релігійних традицій від родоплеменних до новоутворень, та, по-друге, дещо з затверджених ними документів. Один з авторів збірки, що висвітлює завдання та результати цього світового форуму, розглядає питання що до майбутнього у взаємовідносинах проміж релігіями, аргументує, що в сучасному світі, який плюралізується, незалежна цінність світових релігій має бути визнана. Жодна з релігій не повинна бути вище за інших, бо кожна робить внесок в скарбницю істини. Серед декількох суджень духовних та наукових авторитетів сучасності, що свідчать на користь наявному та майбутньому об'єднанню релігій, наводить думку Р.Е. Вітсона про те, що за допомогою діалогу має відбутися «зростання конвергенції» (підкреслено нами, - авторми) в поглиблені розуміння божественного- і це є один з аргументів для розглядання міжрелігійного руху як «пілігримажа надії»².

Вживання цього поняття «конвергенція (convergence) у такому значенні є ще одним аргументом на користь нашої зосередженості на конвергентних процесах, які мають більш точніше визначати основні тенденції в розвою сучасного релігійного життя.

Серед багатьох матеріалів, які містяться у книжці, що цитується, розкривається сучасний зміст та плани на майбутнє Парламенту релігій світу, звернемося ще лише до розділу «Уперед до глобальної етики» де розташовано вже згадувана нами «Декларація світового етосу», первинний текст якої, як відомо, був складений Х. Кюнгом. З цієї Декларації випливає бажання та настанови щодо об'єднання усього людства незалежно від ставлення до релігії взагалі³, бо етична переорієнтація на транскультурні етичні правила, що є структурними елементами загальнолюдської етики, можуть сприяти поширенню Духа єдності, орієнтованого на новий, більш партнерський, світовий порядок⁴. Основна вимога світового етосу: «до кожної людини треба ставитися по-людські» Це означає, що кожна людина, незалежно від віку, статі, раси, кольору шкіри, фізичних і розумових здібностей, мови, релігій, політичних поглядів, національного й соціального походження, має невідчужувану й недоторкану гідність⁵. В наведеному судженні містяться найважливіші соціальні ознаки людини, за якими, зрозуміло криються (і історично це доведено) то саме розмаїття умов, що зараз послуговують перепонами до об'єднання людства. Це добре розуміють прихильники цього об'єднання в релігійному середовищі. Отже, якщо миру серед віруючих не буде, його не буде взагалі, але, якщо мір лише серед віруючих, то інші фактори можуть викликати соціальні конфлікти⁶.

Вже зовсім недавно з'явилася інформація, що на базі ООН може бути створена міжнародна організація релігійних лідерів, уповноважена протидіяти насильству. Цікаво, що экс-президент Ізраїлю Ш. Перес звернувся до Папи Римського Франциска очолити це об'єднання. А экс-премер Іспанії Хосе Луїс Сапатеро, що раніше закликав до утворення «альянсу релігій», наголошував на тому, що у релігійній ООН треба в повній мірі дотримуватися принципу рівності⁷.

Грунтуючись на наведених у статті матеріалах, маємо зробити висновок, що вельтізація є

¹ Алексеев, В. Колесо и крест. <<http://apologet.in.ua/apologetika/ehkumenizm-i-sinkretizm/sinkretizm/raboty-o-sinkretizme/1746-koleso-i-krest.html>>.

² *A Source – Book for Earth's Community of Religions* (1995). Conexus Press –Source Project, New-York: Global Education's Associates, 131-138.

³ *A Source – Book for Earth's Community of Religions* (1995). Conexus Press –Source Project, New-York: Global Education's Associates, 131-138.

⁴ *A Source – Book for Earth's Community of Religions* (1995). Conexus Press –Source Project, New-York: Global Education's Associates, 131-138.

⁵ *A Source – Book for Earth's Community of Religions* (1995). Conexus Press –Source Project, New-York: Global Education's Associates, 131-138.

⁶ Докладніше див.: Суліма, Є. (2013). Глобальна етика: сутність і призначення. *Грані: науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*, 8 (100), серпень, 55-64.

⁷ Гашков, И. Римському Папе предложили возглавить все религии. <http://www.ng.ru/ng_religii/2014-09-17/7_pope.html>.

конвергентним процесом сучасного релігійного життя, а саме тому, що ця поширена тенденція серед значної кількості релігійних традицій та новоутворень, є відповіддю сьогodenним «викликам» суспільства, що глобалізується, корегує з іншими конвергентними процесами, та, в свою чергу, викликає дивергентні тенденції у розвої соціальної, взагалі, та релігійної зокрема, сфер відтворення буття соціуму та його антропологічної складової.

References

1. *A Source – Book for Earth's Community of Religions* (1995). Conexus Press –Source Project, New-York: Global Education's Associates.
2. Bakhaizm. <<https://uk.wikipedia.org/wiki/Bakhaizm/>>(2016, cherven', 03).
3. Gashkov, I. Rimskomu Pape predlozhili vozglavit' vse religii. <http://www.ng.ru/ng_religii/2014-09-17/7_pope.html> (2016, cherven', 03).
4. Konstantinov, F. V. (red.). *Filosofskaya ehntsiklopediya v 5 tomakh*. Moskva: Sovetskaya ehntsiklopediya. <http://platonanet.org.ua/load/knigi_po_filosofii/slovari_ehnciklopedii/filosofskaja_ehnciklopedija_pod_red_f_v_konstantinova_tom_5/23-1-0-1293/> (2016, cherven', 03).
5. Martinyuk, E. (2002). Konvergentni protsesi u religijnomu zhitti drugoi polovini XX stolittya. *Nauka i religiya: Problemi dialogu*. Odesa: AO „BAKHVA”.
6. Martinyuk, E., Nikitchenko, O. (2012). Konvergentni ta divergentni protsesi v religijnomu zhitti svitu ta Ukraini. Martinyuk, E. I. (gol. red.), Ivakin, O. A., Kravchenko, V. A. ta in. *Konvergentni ta divergentni protsesi v religijnomu zhitti svitu ta Ukrauni, vip.10*. Odesa: FOP «Fridman O.S.».
7. Religioznyj sinkretizm. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Religioznyj_sinkretizm> (2016, cherven', 03).
8. Semashko, L. M. (2002). Tetrasotsiologiya: otvety na vyzovy perekhod plyuralizma ot teorii k tekhnologii, ot razizma k soprotivleniyu, ot postmodernizma k postplyuralizmu. <http://www.peacefromharmony.org/?cat=ru_c&key=238/> (2016, cherven', 03).
9. Sulima, Ye. M. (2013). Global'na etika: sutnist' i priznachennya. *Grani: naukovо-teoretichnij i gromads'ko-politichnij al'manakh*. Dnipropetrovs'k, 8 (100), *serpen'*, 55-64.
10. Superekumenizm. <<ru.wikipedia.org/wiki/Superehumenizm/>> (2016, cherven', 03).
11. Vse religii ediny. <rozamira.ucoz.ru/publ/edinstvo/edinstvo/vse_religii_ediny/5-1-0-6<http://rozamira.ucoz.ru/publ/edinstvo/edinstvo/a/33-1-0-394/>> (2016, cherven', 03).
12. Alekseev, V. Koleso i krest. <<http://apologet.in.ua/apologetika/ehkumenizm-i-sinkretizm/sinkretizm/raboty-o-sinkretizme/1746-koleso-i-krest.html/>>(2016, cherven', 03).